

ชนพื้นเมืองกับการเคลื่อนไหว
ด้านสิ่งแวดล้อมของปกาเกอะญอ
พื้นที่แม่แจ่ม¹

The Pga K'nyau Indigenous People
and Environmental Movement in
Mae Chaem District

ประสิทธิ์ ลิปรีชา² และกนกวรรณ มีพรหม³

¹ วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทวนกระแสการพัฒนา: ชุมชนปกาเกอะญอกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่แม่แจ่ม” ของกนกวรรณ มีพรหม ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยมาบัณฑิตด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

² อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์กับการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
E-mail: leesia2009@gmail.com

³ นักวิจัยอิสระ E-mail: bonjourkanokwan@gmail.com

บทคัดย่อ

กระแสการพัฒนาเริ่มคืบคลานเข้าสู่ชุมชนชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา วิธีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอได้ถูกปรับเปลี่ยนเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ที่มุ่งการแสวงหารายได้และต้องพึ่งพาระบบกลไกของตลาดมากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นตามมาคือยังชาวบ้านก้าวเข้าสู่กระแสทุนนิยม ยิ่งส่งผลกระทบต่อการทำลายระบบนิเวศ ขณะเดียวกันก็กลายเป็นผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบจากวงจรของตลาดทุนนิยมและเป็นจำเลยของสังคม ถูกประทับตราว่าเป็นตัวการในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ต้นน้ำ งานศึกษาของกนกวรรณ มีพรหม (2560) พบว่าท่ามกลางกระแสและวาทกรรมการพัฒนาที่มุ่งสู่ระบบทุนนิยมในระยะที่ผ่านมา แกนนำชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชาได้ทบทวนตัวเอง แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้คนในชุมชนอื่น และขยายเครือข่ายการทำงานร่วมกับองค์กรภาคีทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและนานาชาติ แล้วหันกลับมาทำการผลิตเพื่อการอนุรักษ์ กับทั้งใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในการต่อสู้เพื่อให้รัฐบาลล้มเลิกโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม อย่างไรก็ตาม ในบทความนี้ผู้เขียนนำเสนอเพิ่มเติมว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ด้วยการยื่นหยัดในสิทธิความเป็นชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มายาวนาน นับเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญที่แกนนำชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชาและพื้นที่ใกล้เคียงได้นำมาใช้ในการต่อสู้เพื่อให้รัฐระงับโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่มในที่สุด

คำสำคัญ: ชนพื้นเมือง การเคลื่อนไหวทางสังคม สิ่งแวดล้อม ชาติพันธุ์ ปกาเกอะญอ

Abstract

Development has gradually entered highland ethnic communities in Thailand since early 1960s. Self-sufficient lifestyles among the Pga K'nyau ethnic group in Chiang Mai Province, northern Thailand, have changed to commercialism to earn income and increasingly depend upon the market system. As more villagers enter the capitalist system, the local ecology becomes more damaged. Meanwhile, villagers are exploited by the capital market chain and become scapegoats of mainstream society. They are labeled as people who destroy natural resources upstream. Past research has indicated that amidst development trends and discourse focusing upon capitalism, Pga K'nyao villagers in Ban Maesa have been self-reflective, exchanged and learned from people in other communities, and extended their networks to organizations on local, national, and international levels. Then they returned to conservative farming and used these networks to protest the government's Mae Chaem River Hydroelectric Power Development Project, especially the dam associated with the project. These findings imply that a longstanding social movement advocating indigenous rights in the area has become a major strategy used by Pga K'nyau leaders in Ban Maesa and nearby villages to halt dam construction by the state government.

Keywords: Indigenous people, Social movement, Environment, Ethnicity, Pga K'nyau, Mae Chaem District.

บทนำ

เช่นเดียวกับชุมชนบนพื้นที่สูงอื่นๆ ในภาคเหนือของประเทศไทย กระแสการพัฒนาเริ่มคืบคลานเข้าสู่พื้นที่แม่แจ่มที่แต่เดิมเป็นเมืองหลังเขาของดอยอินทนนท์ซึ่งอยู่ห่างไกล ทุรกันดารและพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาสูง อันเป็นที่ตั้งชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนบนพื้นที่สูงนั้น ปกาเกอะญอหรือกะเหรี่ยง⁴ เป็นกลุ่มที่มีประชากรมากที่สุดของอำเภอแม่แจ่ม⁵ ความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงที่อยู่ท่ามกลางป่าเขานั้นเป็นต้นน้ำสายสำคัญของแม่น้ำแม่แจ่ม เริ่มเกิดขึ้นในยุคทศวรรษ 2510 ต่อ 2520 ในมิติของการพัฒนา เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐเริ่มเข้าไปทำงานในพื้นที่ ด้วยเป้าหมายของการส่งเสริมพืชเชิงพาณิชย์เพื่อมุ่งกำจัดการปลูกฝิ่นกับแก้ไขปัญหาคาความยากจนของชาวบ้าน โดยเฉพาะโครงการ HAMP เพื่อชาวไทยภูเขา (กองควบคุมพืชเสพติด, 2523) และโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2526) และโครงการอื่นๆ ในระยะต่อมา กระนั้นก็ตาม ในมิติของการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่สูงของแม่แจ่มกลายเป็นเป้าหมายของทั้งภาครัฐกิจเอกชน รัฐวิสาหกิจ องค์กรของรัฐและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ในการชิงชิงความได้เปรียบเหนือทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่ นั่นคือการที่หน่วยงานป่าไม้ประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวนขึ้นที่แม่แจ่มในปี 2517 ตามมาด้วยปี 2534 ที่กรมป่าไม้ได้ดำเนินการสำรวจบริเวณพื้นที่ของหน่วยพัฒนา

⁴ ปกาเกอะญอเป็นชื่อที่กลุ่มชาติพันธุ์เรียกตัวเอง ส่วนคำว่า “กะเหรี่ยง” เป็นชื่อที่เรียกโดยคนภายนอกที่เป็นทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ ด้วยการรวมเอากลุ่มที่เรียกตัวเองว่า ปกาเกอะญอ โพล่ง กะยาหรือกะยัน ปะโอหรือตองสู้ ฯลฯ เข้าด้วยกัน

⁵ อำเภอแม่แจ่ม อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 150 กิโลเมตร จากการสำรวจประชากรบนพื้นที่สูงของกองสงเคราะห์ชาวเขา (2541) เมื่อปี 2540 พบว่ามีชุมชนกะเหรี่ยงจำนวน 180 ชุมชน คนไทยพื้นราบ(ไทยวน) 17 ชุมชน ม้ง 15 ชุมชน ลัวะ 6 ชุมชน และลืซู 1 ชุมชน

ต้นน้ำที่ 6 และบริเวณใกล้เคียงเพื่อเตรียมจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ ในส่วนของชาวบ้านนั้น ปี 2535 ชาวบ้าน 7 หมู่บ้านในตำบลช้างเค็ญได้ร่วมกันลงชื่อและชุมนุมเพื่อยับยั้งการสัมปทานเหมืองแร่ลิกไนต์บ้านบนนา จนนำมาสู่การจัดตั้ง “กลุ่มฮักเมืองแจ่ม” ที่มีทั้งพระสงฆ์ ครูและชาวบ้านพื้นราบเข้าร่วมกับชาวปกาเกอะญอบ้านวัดจันทร์และกลุ่มองค์กรอนุรักษ์เพื่อหยุดโครงการทำไม้สน 150,000 ไร่ ในยุคทศวรรษ 2530 (สันติพงษ์ ช้างเผือก และคณะ, 2547) นอกจากนั้นแล้ว การสืบคลานของระบบทุนนิยมเข้ามาในพื้นที่แม่แจ่ม อันเป็นผลพวงจากการส่งเสริมพืชทดแทนฝิ่นและการที่นายทุนนำเอาข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เข้าไปให้ชาวบ้านปลูกตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา (กนกวรรณ มีพรหม, 2560)

ความขัดแย้งในการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติล่าสุดคือโครงการเขื่อนแม่แจ่ม นั่นคือ เมื่อปี 2532 ชาวบ้านในพื้นที่เริ่มทราบถึงการเข้ามาของโครงการเขื่อนแม่แจ่มเป็นครั้งแรก มีการเข้ามาวัดจุดพิกัดบริเวณตำบลแม่่นาจรและจัดทำ “รายงานการประเมินผลกระทบเบื้องต้นต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม กรณีที่มีโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มโดยการสร้างเขื่อน” อย่างไรก็ตาม รายงานฉบับดังกล่าวไม่เป็นที่ปรากฏต่อสาธารณะ ต่อมาเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2550 สมัยรัฐบาล พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ มีการอนุมัติให้กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ดำเนินตามแผนพัฒนาการชลประทานระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ สำหรับเพิ่มพื้นที่ชลประทานและปริมาณน้ำทั่วทุกภูมิภาค ในปี 2553 คณะวิศวกรรมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้เข้าจัดทำแผนพัฒนาการชลประทานระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบในกรอบน้ำ 60 ล้านไร่ ซึ่งยังไม่ได้ทำการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการและไม่ได้ศึกษาการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (สถาบันอรรถะฉายา, 2556) การเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ในพื้นที่ภาคกลางเมื่อปี 2554 เป็นที่มาของแผนแม่บทการบริหารจัดการน้ำในสมัยรัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร

มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม 2554 ต่อมาได้พัฒนาเป็นโครงการ ออกแบบก่อสร้างระบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนและระบบ แก้ไขปัญหาอุทกภัยของประเทศไทย โดยอาศัยเงินกู้ในวงเงิน 3.5 แสนล้านบาท ตามพระราชกำหนดให้อำนาจกระทรวงการคลังกู้เงินเพื่อวางระบบ บริหารจัดการน้ำและวางอนาคตประเทศ พ.ศ. 2555 หรือที่รู้จักกันใน ชื่อ “โครงการบริหารจัดการน้ำ 3.5 แสนล้าน” (พยุงค์ดี คชสวัสดิ์, 2556) อันเป็นที่มาของการลุกขึ้นมาคัดค้านการสร้างเขื่อนแม่แจ่มของชาวปกาเกอะญอ ในบ้านแม่ชาและพื้นที่ใกล้เคียง (กนกวรรณ มีพรหม, 2560)

ต่อมาเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากหมอกควันไฟป่า ที่เกิดขึ้นในช่วงฤดูร้อนของทุกปี ปกคลุมพื้นที่ภาคเหนือตอนบน เช่นเดียวกับ ปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้งในอดีต ผู้คนในเขตเมืองต่างกล่าวหาว่าเป็น เพราะชาวบ้านในชุมชนบนพื้นที่สูงเป็นต้นเหตุของปัญหาหมอกควันดังกล่าว ค่าชดเชย (Hotspot) เมื่อปี 2558 มีการตรวจพบจุดความร้อนเผาไหม้ มากถึง 319 จุด ส่งผลให้เกิดการรวมตัวของหมอกควันทั้งในไทยและประเทศ เพื่อนบ้าน เกิดปัญหามลพิษทางอากาศ กระทบต่อสุขภาพและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการท่องเที่ยว โดยชาวที่ออกมาสู่สาธารณะสรุปว่าสาเหตุที่ทำให้ เกิดปัญหาหมอกควันจำนวนมากในช่วงเวลาดังกล่าว มาจากการเผาวัสดุ ทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ นั่นคือตอซังข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และการเผาไร่ เพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป ซึ่งชุมชนบนพื้นที่สูงของอำเภอ แม่แจ่มกลายเป็นหนึ่งในพื้นที่เป้าหมายของหน่วยงานราชการในการลด ปัญหาหมอกควันดังกล่าว

จากพัฒนาการและปรากฏการณ์กับทั้งปัญหาความขัดแย้ง ดังกล่าว จึงนำมาสู่คำถามที่ว่าชาวบ้านในพื้นที่ โดยเฉพาะชาวปกาเกอะญอ ในชุมชนแม่ชาและใกล้เคียงที่ได้เปลี่ยนวิธีการผลิตจากแบบพึ่งพาตนเองใน อดีตมาเป็นแบบการตลาดอย่างเต็มรูปแบบในปัจจุบัน กับทั้งเป็นพื้นที่ที่จะ

ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม หากมีการสร้างเขื่อนแม่แจ่มขึ้นจริง พวกเขามีวิธีการปรับตัวและการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้และยืนหยัดในสิทธิความเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมอย่างไร ทั้งนี้ ผู้เขียนได้เลือกแนวคิดวาทกรรมการพัฒนาและความเคลื่อนไหวของชนพื้นเมืองมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

แนวคิดแรก วาทกรรมการพัฒนา หากพิจารณาเพียงผิวเผิน “การพัฒนา” เป็นสิ่งที่ดีและทุกคนหรือทุกชุมชนอยากได้ เพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและก้าวไปสู่การมีวิถีชีวิตที่ดีกว่า อย่างไรก็ตาม หากไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง การพัฒนาย่อมนำมาซึ่งผลทั้งในทางที่ประสงค์และไม่ประสงค์ เพราะทิศทางของการพัฒนามีแนวโน้มที่จะเลียนแบบหรือก้าวตามกัน ประการสำคัญคือมีการกำกับทิศทางของการพัฒนาโดยสังคมหรือองค์กรภาคส่วนที่มีอิทธิพลเหนือกว่าอยู่ตลอด อันนำมาสู่แนวคิดวาทกรรมการพัฒนาในมิติทางสังคมศาสตร์ ดังที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2554) นิยามวาทกรรมว่าหมายถึงระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identify) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (valorize) กลายเป็นสภาพที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร เรียกว่า “วาทกรรมหลัก” (dominant discourse)

สิ่งใดจะถือว่เป็น “การพัฒนา” หรือ “ด้อยพัฒนา” ก็ขึ้นกับเกณฑ์ชุดหนึ่งที่วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนานั้นกำหนดขึ้นมา การกำหนดสิ่งที่เรียกว่า “ประเทศด้อยพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” ก็เป็นผลผลิตโดยตรงจากการสร้างขึ้นของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองทั้งสิ้น ก่อนหน้ายุคแห่งการพัฒนา ไม่ปรากฏว่ามีการจัดแบ่งประเทศออกเป็น “ประเทศพัฒนา” กับ “ประเทศด้อยพัฒนา

หรือประเทศโลกที่สาม” แต่อย่างไรก็ตาม จะมีก็แต่ประเทศยากจนซึ่งไม่จำเป็นต้องด้อยพัฒนา หรือประเทศในภูมิภาคเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา หรือตะวันออกกลาง เป็นต้น ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเหล่านี้เพิ่งกลายสภาพเป็น “ประเทศด้อยพัฒนา” ก็เพราะวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาที่เกิดขึ้นในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองกำหนดให้เป็น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การจัดประเภทของประเทศ (categorization) ออกเป็น “ประเทศพัฒนา” และ “ประเทศด้อยพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” เป็นการจัดแบ่งตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันมากกว่า เป็นเทคนิควิธีการและวิทยาการของอำนาจที่แยบยลแบบหนึ่งในการติดป้ายหรือฉลาก (labeling) เป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสถานภาพความสูงต่ำ บทบาท หน้าที่ อำนาจ ฯลฯ ของสิ่งนั้นๆ วาทกรรมการพัฒนาจึงเป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ขณะเดียวกันก็สร้างความ “ด้อยพัฒนา” ขึ้นด้วย “การพัฒนาจึงเป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรง มากกว่าเรื่องของข้อเท็จจริง เทคนิควิทยาการ หรือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจล้วนๆ อย่างที่มักนิยมเข้าใจกัน” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2554: 44)

วาทกรรมการพัฒนา ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นอกจากนิยามและสร้างความหมายของ “พัฒนา” และ “ด้อยการพัฒนา” แล้ว ยังปิดกั้นและไม่ยอมรับรู้ ความเป็นจริง ความเห็นของคนในประเทศด้อยพัฒนาว่ามีฐานะ คุณค่าและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับของตัวเอง ไม่มีพื้นที่ให้กับสิ่งที่เรียกว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน และวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมชุมชนแต่อย่างใด ขณะเดียวกันภาคปฏิบัติของวาทกรรมพัฒนายังถูกเผยแพร่ ตอกย้ำผ่านรูปธรรมของการเรียนการสอนเกี่ยวกับการพัฒนา มีศูนย์ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนา มีแหล่งเงินทุน สถาบัน องค์กรและหน่วยงานกับโครงการทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น องค์กรสหประชาชาติด้านการพัฒนา ธนาคารพัฒนาเอเชีย แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนา

จังหวัด รวมทั้งการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าสำหรับป้องกันการผลิตในภาคอุตสาหกรรม เป็นต้น

นอกจากวาทกรรมการพัฒนาจะเป็นอำนาจของผู้ที่เหนือกว่าในการที่ปิดกั้นและกดทับผู้ที่ด้อยกว่าแล้ว ผลกระทบจากปฏิบัติการของการพัฒนายังเกิดขึ้นกับชุมชนของผู้ที่ด้อยอำนาจกว่า ซึ่งล้วนแล้วแต่เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ ดังกรณีของการสร้างเขื่อนที่ต้องอพยพผู้คนในท้องถิ่นออกไปจากพื้นที่ กลายเป็นประเด็นที่รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมักจะยกเอาเหตุผลว่าคนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่ หรือการที่เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐและนายทุนนำเอาพืชเศรษฐกิจเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกมักถูกอธิบายว่าเป็นการนำเอาการพัฒนาเข้ามายังชุมชน เป็นต้น จนนำมาสู่การลุกขึ้นต่อต้าน คัดค้านการสร้างเขื่อนของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ที่จะถูกน้ำท่วม กับทั้งการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชาวบ้านที่ย้อนกลับมาทำการผลิตแบบพึ่งพาตนเองและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มากกว่าการก้าวเข้าสู่รูปแบบการผลิตเพื่อการค้าหรือกระแสนิยมอย่างเต็มตัวของชาวบ้านในชุมชนปกาสัยอะญอบ้านแม่สาและชุมชนใกล้เคียง

แนวคิดที่สอง ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชนพื้นเมือง การเกิดขึ้นของอัตลักษณ์ชนพื้นเมืองเป็นมิติใหม่ของการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและการเมืองในหลากหลายระดับ เพื่อสร้างความเข้มแข็งในความจงรักภักดีต่อชุมชน ท้าทายแนวคิดของรัฐที่ให้ความสำคัญกับความเป็นพลเมือง วัฒนธรรมแห่งชาติ และสิทธิปัจเจกบุคคล ส่วนในระดับนานาชาติ ไม่ได้เป็นเพียงการช่วงชิงเพื่อความเท่าเทียมกันภายในรัฐ หากแต่เพื่อการกำหนดชะตากรรมตัวเองที่กว้างไกลไปกว่าขอบเขตของรัฐ ด้วยการผลักดันให้บทบาทของชนพื้นเมืองได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นสังคมที่แตกต่างออกไป ทั้งในด้านสิทธิของการจัดการตนเองและการควบคุมจัดการที่ดินและทรัพยากรต่าง ๆ ที่เป็นผลมาจากสถานะความเป็นชนพื้นถิ่นที่อยู่มาก่อนของ

พวกเขา กล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคิดสิทธิชนพื้นเมืองจึงก่อให้เกิดอัตลักษณ์ใหม่ในระดับโลก หรือกระแสใหม่ของการก่อรูปของอัตลักษณ์ดั้งเดิมที่อยู่บนพื้นฐานของการผูกพันต่อครอบครัวและชุมชน ภูมิปัญญาบรรพบุรุษ บ้านเกิด เมืองนอน และความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม และเป็นกระบวนการในการเปิดยุทธศาสตร์ใหม่ ๆ ของการต่อต้านต่อการรวมศูนย์ของรัฐ (Niezen, 2003: XV-XVI) กลายเป็นประเด็นร่วมในระดับนานาชาติของชนพื้นถิ่นดั้งเดิมที่ถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบในสังคม

แม้ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์กับชนพื้นเมืองจะเหมือนกันในมิติที่ว่าเป็นการเรียกร้องสิทธิความเสมอภาคและยืนหยัดในการอ้างความเป็นอัตลักษณ์ของตัวเอง แต่กลุ่มชาติพันธุ์เป็นเพียงความผูกพันทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกภายในกลุ่มเป็นหลัก ขณะที่ขบวนการของชนพื้นเมืองมีความเชื่อมโยงในระดับนานาชาติมากกว่า ด้วยเพราะมีจุดเน้นร่วมอยู่ที่ความเป็นลูกหลานของกลุ่มคนที่อยู่ติดกับพื้นที่หรือที่ดินของตนมายาวนานก่อนการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่ปัจจุบันเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองเหนือกว่า ยังคงไว้ซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอาไว้ ซึ่งต่างจากวัฒนธรรมของกลุ่มที่เข้ามาครอบงำ และประการสำคัญคือ กลายเป็นคนชายขอบทางการเมืองอันส่งผลให้เกิดความยากจน เข้าไม่ถึงบริการต่าง ๆ และขาดการปกป้องปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาที่พวกเขาไม่ต้องการ โดยเฉพาะการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งพึ่งพาทางอาหารและวิถีชีวิตของชาวบ้าน (Niezen, 2003)

พัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิของชนพื้นเมืองเกิดขึ้นในทวีปอเมริกาเหนือที่ชนพื้นเมืองดั้งเดิมหลากหลายเผ่าต้องกลายมาเป็นผู้เสียเปรียบด้วยการถูกครอบงำจากคนผิวขาวที่เป็นผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่จากยุโรป ในประเทศแคนาดา ช่วงปี 1923-1924 Levi

General Deskaheh ประธานของหกชนชาติในแคนาดาได้ออกเดินทางไปยังกรุงเจนีวาในสวิตเซอร์แลนด์เพื่อนำปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลแคนาดากับชนพื้นเมืองไปเสนอต่อสันนิบาตชาติ (League of Nations) ซึ่งตั้งขึ้นมาหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง แต่ปัญหาของเขาก็ไม่ได้รับการแก้ไข จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประเด็นสิทธิมนุษยชนกลายเป็นประเด็นหลักขององค์การสหประชาชาติ (United Nations) เพราะมีการละเมิดและกีดกันทางเชื้อชาติอย่างหนักระหว่างสงคราม ปัญหาการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานของชนพื้นเมืองดั้งเดิมในทวีปอเมริกาเหนือ อเมริกาใต้และออสเตรเลียจึงกลายเป็นประเด็นที่สหประชาชาติต้องเปิดโอกาสให้พวกเขาได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น มีการกำหนดวันและทศวรรษของชนพื้นเมือง มีการตั้งคณะทำงานจากตัวแทนชนพื้นเมืองขึ้นมาร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิของชนพื้นเมือง จนกระทั่งประกาศใช้โดยสหประชาชาติเมื่อปี 2008 นอกจากนั้นแล้ว องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labor Organization – ILO) ซึ่งเป็นองค์กรภายใต้โครงสร้างของสหประชาชาติก็ได้กำหนดไว้ในอนุสัญญา (หมายเลข 169) ว่าด้วยชนพื้นเมืองและชนเผ่าในประเทศต่างๆ เมื่อปี 1989 รวมทั้งธนาคารโลกและธนาคารพัฒนาเอเชียก็ยอมรับประเด็นสิทธิของชนพื้นเมืองในการกำหนดทิศทางการกู้ยืมเงินเพื่อการพัฒนาของรัฐบาลแต่ละประเทศด้วย (Corn tassel, 2008; Gray, 1995; Niezen, 2003) สำหรับในประเทศไทย ขบวนการเคลื่อนไหวของชน(เผ่า)พื้นเมืองได้เริ่มเชื่อมโยงกับระดับนานาชาติตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990 แต่การรวมกลุ่มกันอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อเฉลิมฉลองวันชนพื้นเมืองนานาชาติ เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี 2007 หรือ พ.ศ. 2550 (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2556) ทั้งนี้ ตลอดระยะเวลาหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา อุดมการณ์และปฏิบัติการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิชนพื้นเมืองเริ่มกลายเป็นที่รับรู้และซึมซับเข้าไปในชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งรวมถึงชาวปกาเกอะญอในพื้นที่บ้านแม่ชาและใกล้เคียงด้วย

พัฒนาการของการพัฒนาในชุมชนแม่ชา

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของกนกวรรณ มีพรหม (2560) ชุมชนปกาเกอะญอบ้านแม่ชา ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีจำนวนทั้งหมด 188 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมดที่อาศัยอย่างถาวร 750 คน (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่ม, 2559) ประวัติการตั้งถิ่นฐานเริ่มจากการที่บรรพบุรุษรุ่นแรกย้ายจากชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาตั้งเป็นชุมชนใหม่ช่วงต้นทศวรรษ 2470 เหตุผลคือก่อนที่จะย้ายมาตั้งหมู่บ้านแม่ชา ชาวปกาเกอะญอในยุคโน้นยังคงนับถือผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาภายหลังมีแกนนำได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ทำให้ถูกไล่ออกจากหมู่บ้านเดิม แกนนำกับผู้คนที่ยึดมั่นในคริสต์ศาสนาต่างทยอยมาตั้งชุมชนใหม่ที่บ้านแม่ชา ในช่วงทศวรรษ 2470 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนแม่ชา อาจแบ่งได้เป็นยุคต่างๆ ดังนี้

ยุคทศวรรษ 2470-2490 เป็นการเปลี่ยนจากการนับถือบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มานับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ส่วนวิถีการผลิตยังคงเป็นแบบพึ่งพาตัวเองอยู่ การเกษตรในยุคนั้นยังคงเป็นแบบไร่หมุนเวียนเป็นหลัก พืชที่ปลูกประกอบไปด้วยข้าวไร่เพื่อบริโภคในครอบครัว กับพืชผักสวนครัวที่ปลูกเป็นพืชผสมผสานอยู่ในไร่ข้าว มีการทอผ้าเพื่อใช้เอง ด้านการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับผู้คนภายนอก มีพ่อค้าวัวต่งที่เป็นคนเมืองในชุมชนพันราบที่แม่แจ่มและใกล้เคียงใช้วัวและควายเป็นพาหนะบรรทุกสัมภาระเข้ามาขายในชุมชนปกาเกอะญอในหุบเขาที่ห่างไกลแห่งนี้เป็นครั้งคราว การรับจ้างเริ่มมีบ้าง จากการที่ชายชาวปกาเกอะญอบางคนในชุมชนออกไปเป็นแรงงานตัดไม้และใช้ช้างชักลากไม้ให้กับบริษัททำไม้ที่เข้ามาสัมปทานการทำไม้ในพื้นที่ ส่วนอำนาจการปกครองของรัฐส่วนกลางก็เริ่มแผ่ขยายเข้ามายังพื้นที่แม่แจ่มและบ้านแม่ชาในยุคนี้นี้ กล่าวคือ ในปี 2477 มีการจัดตั้งอำเภอแม่แจ่ม รัฐส่วนกลางส่งข้าราชการเข้ามาปกครอง กับทั้งมีหน่วยงานอื่นๆ นำเอา

“การพัฒนา” เข้ามา เช่น โรงเรียน สถานือนามัย สำนักงานเกษตร แต่กว่าอิทธิพลการพัฒนาของหน่วยงานรัฐส่วนกลางจะเข้ามาถึงชุมชนแม่ซาก็เป็นช่วงหลังทศวรรษ 2490

ยุคทศวรรษ 2500-2520 เป็นยุคการพัฒนาที่หน่วยงานและโครงการเป็นจำนวนมากเข้ามาทำงานในพื้นที่แม่ซา ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างมาก กล่าวคือ ด้านการปกครอง ปี 2500 มีการเลือกและแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการคนแรกของบ้านแม่ซา ปี 2505 เส้นทางรถยนต์เริ่มถูกตัดเข้ามาถึงหมู่บ้าน ตามมาด้วยหน่วยงานของรัฐอื่นๆ นั่นคือโรงเรียนบ้านแม่ซา เปิดทำการเรียนการสอน ตั้งแต่วันที่ 18 มิถุนายน 2507 โดยครูที่เป็นข้าราชการเข้ามาสอน ะยะแรกมีนักเรียนประมาณ 20 คน⁶ การพัฒนาโดยมิชชันนารีในบ้าน นอกจากซ่อมแซมและสร้างโบสถ์ใหม่ในยุคนี้แล้ว ยังมีการสร้างหอพักให้นักเรียนที่อยู่ต่างหมู่บ้านได้เข้ามาพักเพื่อเข้าเรียนที่โรงเรียนบ้านแม่ซาด้วย ส่วนการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน มีการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ในปี 2517 ทับซ้อนพื้นที่อยู่และที่ทำกินของผู้คนในท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอในบ้านแม่ซาและใกล้เคียงในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม ตามมาด้วยการประกาศเขตคุณภาพลุ่มน้ำชั้น A1 ในปี 2532 ช่วงท้ายของยุคนี้เป็นการเข้ามาของหน่วยงานด้านการพัฒนา นั่นคือโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มที่เน้นการฟื้นฟูป่าต้นน้ำและกำจัดการปลูกฝิ่นในพื้นที่ภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานป่าไม้กับสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) ที่ได้รับงบประมาณมาจาก USAID ซึ่งเริ่มขึ้นช่วง

⁶ ปัจจุบันเป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงใหม่ เขต 6 ที่เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 จำนวนนักเรียน 213 คน มีครูจำนวน 16 คน (http://data.bopp-obec.info/emis/schooldata-view.php?School_ID=1050130294&Area_CODE=0 ค้นข้อมูลเมื่อ 4 มีนาคม 2562)

ต้นทศวรรษ 2520 ขณะที่ในช่วงเดียวกันนี้โครงการหลวงที่มีสถานีส่งเสริมพืชทดแทนฝิ่นอยู่ที่บ้านแม่แฮในตำบลแม่วินของอำเภอแม่วาง ก็ทำการขยายพื้นที่การทำงานเข้ามาครอบคลุมตำบลแม่นาจรด้วย พืชที่ทั้งสองโครงการส่งเสริมในพื้นที่บ้านแม่แฮคือหอมแดง ถั่วแขกและถั่วเหลือง ด้านของการพัฒนาทางจิตใจเพื่อให้ชาวปกากะญอมีสำนึกในความเป็นไทย โครงการพระธรรมจาริกเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของรัฐเริ่มเข้ามาตั้งอาศรมในชุมชนตั้งแต่ปี 2520 ขณะที่สถานีอนามัยก็เริ่มเข้ามาตั้งในชุมชนเมื่อปี 2526 และในปีถัดมามีโครงการพัฒนาอาชีพสตรีเข้ามาส่งเสริมการทอผ้า โดยผู้หญิงบ้านแม่แฮต้องซื้อเส้นด้ายจากโครงการเพื่อนำมาทอผ้าขายให้กับโครงการ ฉะนั้น ยุคนี้จึงเป็นทั้งยุคของการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน การพัฒนาทางด้านการเมืองการปกครอง การศึกษา สุขภาพอนามัย กับส่งเสริมรายได้ด้วยพืชเศรษฐกิจที่หน่วยงานภาครัฐและโครงการพัฒนาจากนอกพื้นที่พยายามเข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านจากการพึ่งพาตนเองไปสู่การผลิตเพื่อมุ่งส่งขายในระบบตลาดในพื้นที่ราบมากขึ้น

ยุคทศวรรษ 2530-2540 เป็นยุคที่การพัฒนาสาธารณสุขภาคขั้นพื้นฐานยังคงดำเนินการต่อเนื่อง ควบคู่กับการเข้ามากำกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ขณะที่ชาวบ้านเริ่มรับเอาพืชเศรษฐกิจที่หน่วยงานต่าง ๆ และนายทุนจากนอกชุมชนเข้ามาส่งเสริมมากขึ้น ช่วงทศวรรษแรก ชาวบ้านเริ่มรับเอาหอมแดงและถั่วแขกมาปลูก หน่วยงานจัดการต้นน้ำเข้ามาช่วงปลายปี 2538 ตามมาด้วยโครงการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สวนป่าสิริกิติ์ที่ 6 ในปีถัดมา ต่อมาศูนย์พัฒนาเด็กเล็กถูกสร้างขึ้นช่วงปี 2543 ส่วนความสว่างของไฟฟ้าได้เกิดขึ้นในหมู่บ้านเป็นครั้งแรกในรูปแบบของโซลาเซลล์ที่มีเจ้าหน้าที่มาติดตั้งให้ทุกครัวเรือน เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2546 ตามนโยบาย “ไฟสว่างทั่วทิศ” ของรัฐบาลในยุคนั้น และสิ่งที่ตามมาจากการมีไฟฟ้าใช้คือเครื่องรับโทรทัศน์ขนาด 12 นิ้ว เพราะถ้าใหญ่กว่านี้กำลังไฟไม่พอ

นอกจากหน่วยงานภาครัฐแล้ว ในยุคนี้กระแสทุนยังได้ไหลบ่าเข้าสู่หมู่บ้าน แม้พืชที่ตอบโจทย์ตลาดทุนอย่างถั่วเหลือง แคร้งรอต เผือก ฯลฯ ล้วนแต่เคยถูกปลูกในพื้นที่บ้านแม่ชา แต่ด้วยปัจจัยของความเหมาะสม อาทิ เช่น ความเพียงพอของน้ำต่อการเพาะปลูก ระดับความลาดชัน ความสูงจากระดับน้ำทะเล สภาพภูมิอากาศ ฯลฯ เป็นสาเหตุให้พืชเศรษฐกิจหลายชนิดไม่สามารถเจริญเติบโตได้ดีในบ้านแม่ชา เมื่อพืชที่หน่วยงานภายนอกเข้ามาส่งเสริมไม่ตอบโจทย์ ประกอบกับระบบการศึกษาที่สอนให้คนรุ่นใหม่เรียนรู้แต่ภาษาไทยกลางและความรู้จากภายนอกมากกว่าของท้องถิ่น ชาวชนจึงเริ่มทยอยออกจากหมู่บ้าน เข้าสู่ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นและตลาดแรงงานในเขตเมืองแม่แจ่มและตัวเมืองเชียงใหม่มากขึ้น

ขณะที่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้กลายเป็นพืชเงินสดที่จุดประกายความหวังใหม่ของผู้คนในชุมชน จากความต้องการของตลาดในประเทศกับตลาดโลกที่สร้างเม็ดเงินจำนวนมากมหาศาล ทำให้ชาวบ้านเริ่มเห็นความหวังในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของตัวเอง แม่แจ่มเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ซึ่งถูกส่งเสริมจากบริษัทเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดรายใหญ่ของประเทศ ทั้งแบบพันธสัญญาและไม่มีเงื่อนไขผูกมัด พื้นที่ในหุบเขาสูงชัน โดยเฉพาะตำบลแม่นาจรถูกแปลงสภาพจากเดิมที่มีผืนป่าปกคลุม กลายเป็นไร่ข้าวโพดตั้งแต่ยุคปลายทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา เมื่อมีความหวังจากพืชเศรษฐกิจ ในช่วงทศวรรษ 2540 หนุ่มสาวบ้านแม่ชาและชุมชนปากเกอะญออื่นที่เคยออกไปในเมือง เริ่มทยอยกลับเข้าสู่หมู่บ้าน เพื่อกลับมาปลูกข้าวโพดที่บ้านเกิด ซึ่งตอบโจทย์ความต้องการใช้ชีวิตที่บ้านเกิดของตนเองมากกว่าต้องไปดิ้นรนเป็นแรงงานรับจ้างในต่างถิ่น เมื่อเวลาผ่านไปการกระเจิงเข้าสู่วงจรการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ยากที่จะคาดการณ์ต่อผลกระทบที่จะตามมาในอนาคต ผืนดินจากเดิมที่เคยเป็นไร่หมุนเวียน เคยถูกพักตามรอบแปลงเพื่อฟื้นฟูแร่ธาตุอาหารในชั้นดิน กลับถูกแปลงเป็นไร่ข้าวโพดซ้ำแล้วซ้ำอีกทุกปีโดยไม่ได้พักฟื้น ความอุดม

สมบูรณ์ของดินลดลง ผลจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างข้าวโพดยังง่ายต่อการเติบโตของวัชพืชและแมลง เป็นเหตุให้ต้องพ่นปุ๋ยและยามากขึ้น ที่มากกว่านั้นคือยิ่งเกษตรกรต้องการผลผลิตและรายได้มากขึ้น ยิ่งมีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดออกไป ฝืนป่าเริ่มถูกบุกรุกมากขึ้น นำมาซึ่งวาทกรรมชาวเขาทำลายป่า เขาหัวโล้น ฝนแล้งและไฟไหม้ป่าในฤดูร้อน น้ำหลากและท่วมในฤดูฝน เป็นต้น วาทกรรมเหล่านี้ล้นแล้วแต่เป็นการกล่าวโทษคนดอย โดยมีข้าวโพดเป็นตัวการสำคัญ วงจรชีวิตที่ต้องตกอยู่ภายใต้กระแสทุนนิยมและสร้างหนี้สินแก่ชาวบ้านดังกล่าวยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องเผชิญและต่างตระหนักพร้อมกับพยายามหาทางออกอยู่ตลอดเวลา ขณะเดียวกัน คนภายนอกและภาครัฐก็มุ่งเข้ามาช่วยแก้ไขมากขึ้น โดยเฉพาะโครงการเชื่อมแม่แจ่มและโครงการป้องกันปัญหาควนไฟป่า

ยุคปัจจุบัน (ทศวรรษ 2550 ถึงต้นทศวรรษ 2560) เป็นยุคที่ชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชาและชุมชนใกล้เคียงพยายามหาทางดิ้นรนให้หลุดพ้นจากบ่วงของเศรษฐกิจแบบการตลาด กับการออกมาคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม นั่นคือ ผลพวงจากอิทธิพลของข้าวโพดซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่เข้ามาสู่พื้นที่ในช่วงทศวรรษ 2540 นอกจากส่งผลต่อระบบนิเวศและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตัวเองของปกาเกอะญอแล้ว ชาวบ้านยังถูกประทับตราว่าเป็นต้นเหตุของการเกิดปัญหาควนไฟและน้ำท่วมในเมืองจากการที่ได้สะท้อนย้อนคิดและถกเถียงแลกเปลี่ยนกัน แกนนำชาวบ้านบางส่วนจึงแสวงหาทางออกด้วยการเปลี่ยนแนวคิดในการพัฒนาใหม่ หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานและพึ่งตนเองเป็นหลัก (ดูรายละเอียดในหัวข้อต่อไป) ในส่วนของการพัฒนาจากรัฐ ปัญหาใหญ่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้คือชาวควาการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม อันเป็นผลมาจากการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ เมื่อปลายปี 2554 เป็นเหตุให้หลายเมืองในเขตเศรษฐกิจ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร และจังหวัดอื่นในภาคกลางถูกน้ำไหลบ่าเข้าท่วม สร้างความเสียหายต่อระบบ

เศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง จนมีการตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำและอุทกภัย (กบอ.) พร้อมออกแบบโครงการบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืนทั้งหมด 9 โมดูล ตามกรอบน้ำพระราชกำหนดภายในวงเงินกู้ 3.5 แสนล้านบาท หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “แผนบริหารจัดการน้ำ 3.5 แสนล้านบาท”

โครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่มถูกบรรจุอยู่ในโมดูล A1 ในส่วนของบริเวณลุ่มน้ำปิง ความจุอยู่ที่ 134.694 ล้านลูกบาศก์เมตร ตั้งอยู่ที่ตำบลแม่নার อำเภอมะแม่ม จังหวัดเชียงใหม่ โดยระบุว่าหากมีการสร้างเสร็จ สามารถช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและเพิ่มพื้นที่ทางการเกษตรเพื่อการชลประทานอีก 71,836 ไร่ นอกจากนี้ยังอ้างเหตุผลเรื่องการส่งเสริมด้านการประมง แหล่งท่องเที่ยว เป็นแหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ และเพิ่มความสะดวกของระบบนิเวศ ขณะที่ความลับสนเริ่มเกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชนปากาเกอะญอบริเวณผาวิ้งจู้ ต่างตีนตระหนก เมื่อข้อมูลที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่รัฐและนักการเมือง ไม่มีความชัดเจนและบิดเบือน การประเมินสถานการณ์ถึงผลกระทบต่อชุมชนจึงเริ่มดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน การแจกแจงถึงผลที่อาจจะตามมา หากเกิดการสร้างโครงการเขื่อนแม่แจ่มจริง อาทิเช่น 6 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นชุมชนปากาเกอะญอเกือบทั้งหมด ต้องถูกอพยพโยกย้ายเนื่องจากถนนหมู่บ้านจะถูกตัดขาดโดยรอบ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ปัจจุบันต้องเปลี่ยนไป ระบบนิเวศจะได้รับผลกระทบ สัตว์น้ำบางชนิดอาจสูญพันธุ์ ขณะเดียวกัน ผู้คนที่เข้าร่วมเวทีพูดคุยได้มีการตั้งคำถามต่อความคุ้มค่า เมื่อพบว่าเขื่อนแม่แจ่มสามารถกักเก็บน้ำได้เพียง 174.68 ล้านลูกบาศก์เมตร กับทั้งโครงสร้างของเขื่อนที่เป็นหินปนดินเหนียวมีความเสี่ยงต่อการเกิดรอยร้าว เพราะพื้นที่ตั้งอยู่ในรอยเลื่อนแผ่นดินไหว (สถาบันอุทกวิทยา, 2556ก) เขื่อนแม่แจ่มจึงเป็นตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่ “คนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่” นั่นคือชุมชนปากาเกอะญอบ้านแม่ธาและอื่นๆ ต้องยอมย้ายชุมชนออกไป หากมีการสร้างเขื่อนและเกิดน้ำท่วม

เพื่อคนท้ายเขื่อนจะได้ไม่ต้องประสบปัญหาขาดแคลนน้ำใช้ในฤดูแล้งกับไม่ต้องประสบปัญหาอุทกภัยในฤดูน้ำหลาก

โดยสรุปแล้ว พัฒนาการของการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชนแม่ชาแต่ละยุคที่ผ่านมา ในด้านหนึ่งได้นำเอาความเจริญทั้งทางด้านวัตถุและอื่นๆ เข้ามา ทำให้คุณภาพชีวิตและความสะดวกสบายของชาวบ้านดีขึ้น ตามวาทกรรมของรัฐและแบบตะวันตก แต่ในอีกด้านหนึ่ง การพัฒนามากลับนำมาซึ่งปัญหาใหม่ที่ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านต้องถูกผูกติดกับระบบเศรษฐกิจแบบการตลาดที่ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรต้องกลายเป็นเบี้ยล่าง กลายเป็นผู้ร้ายในกระแสของวาทกรรมการอนุรักษ์ และกลายเป็นคนชายขอบที่ต้องถูกอพยพออกจากชุมชนที่ตนเองอยู่มาช้านาน หากมีการสร้างเขื่อนแม่แจ่มขึ้นจริงทั้งหมดนี้จึงนำมาสู่การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชาและชุมชนใกล้เคียง

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน

จากการศึกษาของกนกวรรณ มีพรหม (2560) ผลพวงจากการพัฒนาที่นำพาวิถีชีวิตของชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชาและพื้นที่ใกล้เคียงเข้าสู่กระแสนิยมด้วยการปลูกพืชเงินสดอย่างข้าวโพดเพื่อป้อนให้นายทุนและระบบตลาดในเมืองอย่างเต็มรูปแบบ นำมาซึ่งการที่ชาวบ้านถูกกล่าวหาว่าเป็นตัวการทำให้เกิดปัญหามอกควันและไฟป่าในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่กับนโยบายใหม่ของรัฐบาลที่จะสร้างเขื่อนแม่แจ่มในพื้นที่ ซึ่งหากสร้างจริงจะเกิดน้ำท่วมทั้งบ้านแม่ชาและชุมชนใกล้เคียง ดังนั้น ชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชาต้องลุกขึ้นทำการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยปฏิบัติการที่หลากหลายโดยกนกวรรณ มีพรหม (2560) พบว่าสิ่งที่ชาวบ้านทำนั้นมีทั้งการลดปัญหามอกควันและไฟป่า การปักปันเขตพื้นที่ทำกินและสร้างเขตอนุรักษ์ การหวนคืนสู่การทำไร่หมุนเวียน โครงการสร้างป่าสร้างรายได้ และอื่นๆ แต่ใน

บทความชิ้นนี้จะเน้นเพียงสองด้าน คือการปฏิเสชา่าวโพดแล้วเลือกการทำไร่หมุนเวียนและเกษตรผสมผสาน กับการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มที่มีการนำเอามิติทางความเชื่อและสิทธิชนพื้นเมืองมาเป็นกลไกในการขับเคลื่อน

ปฏิเสชา่าวโพดแล้ววนคืนสู่การทำไร่หมุนเวียนและเกษตรผสมผสาน

เช่นเดียวกับที่ค้นพบโดยอัจฉรา รักยุติธรรม (2556) ในบ้านป่าบาง (ชื่อสมมุติ) ที่ชาวปกาเกอะญอได้รับอิทธิพลจากกระแสการผลิตแบบทุนนิยมที่เปลี่ยนมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กับถูกบีบบังคับโดยกฎหมายอุทยานแห่งชาติที่เจ้าหน้าที่รัฐมองว่าพื้นที่ไร่เหล้าหรือไร่ที่ปล่อยให้พักฟื้นของชาวบ้านนั้นเป็นพื้นที่ป่าไม้แล้ว จึงไม่สามารถกลับมาแผ้วถางเพื่อทำการเพาะปลูกใหม่อีก ดังนั้น เพื่อยืนยันสิทธิการใช้ประโยชน์ในที่ดิน ไม่ให้ถูกหน่วยงานอุทยานแย่งไป ชาวบ้านจึงต้องเปลี่ยนมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างข้าวโพดซ้ำๆ ในพื้นที่เดิมทุกปี กรณีของบ้านแม่ซากีเช่นเดียวกัน ชาวบ้านบางส่วนได้เลิกแผ้วถางไร่หรือลดรอบปีในการทำไร่หมุนเวียนจากในอดีต แล้วหันมาใช้ที่ดินแปลงเดิมแบบซ้ำๆ ในทุกปีเพื่อครอบครองเป็นไร่ถาวรตามความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่แล้วปัญหาที่ชาวบ้านต้องประสบตามมาคือสภาพแวดล้อมเลวร้ายลงยิ่งกว่าสมัยทำไร่หมุนเวียน เนื่องจากการใช้ที่ดินแบบไร่ถาวรมีการเพาะปลูกซ้ำที่เดิมอย่างต่อเนื่องทุกปี ทำให้ดินเสื่อม หญ้าและศัตรูพืชชุกชุมขึ้น จึงจำเป็นต้องใช้สารเคมีอย่างปุ๋ยและยาฆ่าหญ้าและยาฆ่าแมลงอยู่เป็นประจำ จึงต้องใช้เงินในการลงทุนซื้อสารเคมีเหล่านี้มากขึ้นด้วย ก่อให้เกิดหนี้สินพอกพูนตามมา กับทั้งถูกสร้างวาทกรรมว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาการทำลายป่า ควันไฟป่าและน้ำท่วม เป็นต้น

เพื่อให้หลุดพ้นจากวังวนของการก่อหนี้สินและการสูญเสียระบบนิเวศ การปฏิเสชา่าวโพดและหันกลับสู่การทำไร่หมุนเวียน รวมทั้งการทำสวน

เกษตรผสมผสานของชาวปกาเกอะญอจึงนับเป็นทางออกที่เริ่มเห็นแสงที่ปลายอุโมงค์ ดังตัวอย่างของพะตือชอยลา กลินธ์พงษ์ แห่งบ้านแม่ชาที่ยังคงไร่ข้าวเอาไว้ ในไร่ข้าวยังมีพืชผักที่ปลูกแซมหลากหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็นข้าวสาลี มะระ บวบ ผักกาด และอื่นๆ พืชผักเหล่านี้ช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหารแก่ครอบครัว สามารถกินและใช้ได้ตลอดทั้งปี โดยไม่ต้องซื้อหา ทั้งยังเป็นพืชที่ปลอดสารเคมี สำหรับการทำไร่หมุนเวียนของชาวปกาเกอะญอเป็นการถางและโค่นต้นไม้โดยตัดเฉพาะกิ่งก้านของต้นไม้ หรือโค่นต้นไม้โดยเหลือตอไว้ในระดับเอว ทำให้ต้นไม้ไม่ตาย แต่สามารถงอกและเติบโตใหม่ได้หลังเศษใบไม้และกิ่งไม้ถูกเผา เมื่อไร่ที่ถูกถางและเผาแล้วใช้ทำการเพาะปลูกในฤดูกาลหนึ่งผ่านไป เข้าสู่ฤดูการเพาะปลูกใหม่ เจ้าของจะเปลี่ยนไปทำแปลงใหม่ ปล่อยให้แปลงเดิมมีการพักหน้าดิน ต้นไม้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเวลาผ่านไปหลายปี พื้นที่ในแปลงเพาะปลูกเดิมกลายเป็นป่าเหล่า เจ้าของจึงวนกลับมาถางเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูกอีกครั้ง ประการสำคัญคือพืชที่ปลูกในไร่หมุนเวียนเป็นพืชที่แน่นเพื่อการยังชีพเท่านั้น ทั้งนี้ ตามกฎจารีตของปกาเกอะญอแล้วชาวบ้านจะรู้ว่าพื้นที่หรือแปลงไหนเป็นของใคร จึงไม่มีปัญหาการแย่งชิงหรือความขัดแย้งกันเองภายในชุมชนในพื้นที่ไร่เหล่าที่อยู่ระหว่างปล่อยพักฟื้น มีกฎระเบียบและความเชื่อร่วมกันไม่ให้ตัดไม้และล่าสัตว์โดยเด็ดขาด (ถาวร กัมพลกุล, 2547)

เพื่อหวนกลับสู่การปรับสมดุลของระบบนิเวศบนภูเขา ในฐานะที่ชาวปกาเกอะญอเป็นชนพื้นเมืองที่นับมาดั้งเดิม ชาวบ้านได้ร่วมกันสะท้อนย้อนคิด จัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาทางออกร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งออกไปดูงานเพื่อเรียนรู้กับชุมชนอื่นๆ กับบทวนถึงสุภาษิตที่ว่า “ออกทีเกอตอที ออกก่อเกอตอก่อ” แปลว่า “กินน้ำต้องรักษาน้ำ กินอยู่กับป่าต้องรักษาป่า” ซึ่งสอดคล้องกับที่เวนเดอร์ แชนเดอร์ อธิบายถึงความสำคัญของระบบนิเวศว่า “การอยู่รอดของเราขึ้นอยู่กับความสามารถของ

พวกเราในการรักษาไว้ซึ่งความสมดุลอันเปราะบางระหว่างองค์ประกอบที่มีชีวิตและองค์ประกอบที่ไร้ชีวิตในชีวลัย” (Vender Zanden, 1990: 558 อ้างใน ไพรโรจน์ คงทวีศักดิ์, 2552) การแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาหนี้สินและการทำลายระบบนิเวศด้วยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

ตัวอย่างของแกนนำชาวบ้านที่หวนกลับสู่ระบบการเกษตรแบบไร้หมุนเวียนและการปรับตัวเป็นการทำการเกษตรผสมผสาน กรณีแรกคือ พระติอสา ปลูกเงิน⁷ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ของชุมชน เป็นคนในสายตระกูลที่ก่อตั้งหมู่บ้าน กับเป็นผู้รู้เรื่องพืชพรรณพื้นบ้าน เมื่อใดก็ตามที่มีคณะดูงานจากภายนอก พระติอสาจะเป็นผู้ที่ได้รับการแนะนำและเชิญเป็นวิทยากรของหมู่บ้าน พระติอสา มักจะยืนยันแข็งขันในอุดมการณ์ของตนที่ไม่รับเอาข้าวโพดเข้ามาปลูก เพราะว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์คือตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้าน ทั้งสภาพแวดล้อม ความห่างเหินของผู้คนที่ไม่มีเวลาให้กันและกัน เขาไม่เคยปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แต่เลือกช่องทางอื่นในการหล่อเลี้ยงชีวิตของตนกับครอบครัว ปัจจุบันพระติอสาเปิดร้านขายของชำ ทำไร่หมุนเวียนและสวนผลไม้ ปลูกอะโวคาโดและถั่วอินคาแซมในแปลงสวน เนื่องจากสวนผลไม้ของครอบครัวเขาอยู่ในพื้นที่ที่มีสายล่อธารไหลผ่าน

กรณีที่สองคือพ่อหลวงมิตรที่เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2544 เกือบ 13 ปี เขาได้รับรางวัลแหวนทองคำในปี 2541 หลังจากนั้นลงสมัครนายกองค์การบริหารส่วนตำบลแม่นาจแล้วได้รับเลือกตั้งต่อกัน 2 สมัย รวมเป็นเวลา 8 ปี ด้วยปัญหาสุขภาพและวัย ปัจจุบันเขาเปิดร้านขายของชำที่บ้านพร้อมกับรับเหมาก่อสร้าง เมื่อมีการประชุมงานขององค์การบริหารส่วนตำบล เขาก็จะเข้าร่วมยื่นประมูลด้วย ในส่วนของกรณีอื่นๆ

⁷ คำว่า “พระติ” เป็นภาษาปากกะเหรี่ยง ในภาษาไทยแปลว่า “ลุง”

สิ่งแวดล้อม พ่อหลวงมิตรกล่าวว่าที่ผ่านมาเขาได้ทำในสิ่งที่อยากทำมาอย่างเต็มที่แล้ว นั่นคือจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สับห้วยครก การสร้างข้อตกลงร่วมกันในการรักษาป่า ห้ามใช้ปืนล่าสัตว์ สำหรับในเขตห้วยแม่สา ห้ามมีการใช้ยาฆ่าแมลงหรือสารเคมีทุกชนิด เพื่อรักษาผืนป่าและน้ำเอาไว้ นอกจากนี้ พ่อหลวงมิตรยังเป็นอีกหนึ่งคนที่ปฏิเสธการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มาตั้งแต่แรก “ข้าวโพดไม่เหมือนข้าวที่ปลูกไว้กิน แต่ข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจ” เขามีมุมมองต่อการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ว่าเข้ามาในหมู่บ้านพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ผกผัน คือผืนป่าที่ลดน้อยลงตามปริมาณการบุกเบิกที่ดินเพื่อทำไร่ข้าวโพด ในขณะที่ชาวบ้านเองยังไม่มีความพร้อมในการรับมือ ทั้งในด้านความเข้าใจระบบทุนนิยมที่เกษตรกรรมมีแต่จะถูกเอารัดเอาเปรียบในกระบวนการผลิตและการค้า โดยเฉพาะการเป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบ พ่อหลวงมิตรแสดงทัศนะว่า

ก่อนหน้านี้ชาวบ้านไม่รู้จักแม้กระทั่งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) แต่ปัจจุบันชาวบ้านมีหนี้สินจำนวนมาก กู้เงินตามแหล่งเงินกู้ต่างๆ บางรายปีแรกกู้เงินมา 10,000 บาท เมื่อต้องใช้คืน มีเงินไม่พอจ่ายก็จำเป็นต้องไปกู้นอกระบบมาใช้คืน ถ้าใช้หนี้ได้ตามกำหนด แหล่งเงินกู้อย่าง ธกส. แม่แจ่มเอง จะเพิ่มเครดิตทำให้ชาวบ้านสามารถกู้เงินเพิ่มขึ้นได้อีก ทำให้หลายคนกู้เงินเพิ่ม เพื่อซื้อรถกระบะมาใช้ในการอำนวยความสะดวกขนส่งพืชผลทางการเกษตร หรือขนคนจากภายในหมู่บ้านไปยังไร่นาในฤดูเพาะปลูก ตอนเช้าออกเดินทาง พอเริ่มบ่ายแก่ๆก็จะกลับมา หรือถ้าเป็นหน้าฝน หลังฝนตกใหม่ๆ ก็มักจะไปเก็บเห็ดถอบ หน่อไม้ หรือของป่า โดยเฉพาะ

แม่บ้านที่มักจะรวมตัวกันเข้าป่า หากได้ผลผลิตปริมาณมาก ก็จะนำมาขายภายในหมู่บ้าน ร้านขายของชำบ้านพ่อหลวงมิตร เป็นอีกจุดหนึ่งที่ชาวบ้านในหมู่บ้านนำของป่าที่หาได้มาวางขาย (กนกวรรณ มีพรหม 2560, 159-60)

กรณีนี้ที่สามคือการเลือกทำเกษตรผสมผสาน พะติชายและภรรยาเป็นสองตายายที่พยายามรักษาวินัยชีวิตความเป็นปกอะญอแบบดั้งเดิม สร้างบ้านเรือนไม้ไผ่ยกพื้นสูงในที่ดินทำกินของตนที่อยู่ห่างออกไปจากชุมชน โดยให้เหตุผลว่าอยากอยู่อย่างสงบในบ้นปลายชีวิต เรือนแบบปกอะญอของเขาแตกต่างจากของคนอื่นในหมู่บ้านที่ปัจจุบันแทบทุกหลังคาเรือนได้กลายเป็นบ้านปูนถาวรไปหมดแล้ว ภายในบริเวณบ้านซึ่งอยู่ติดกับแปลงเกษตรของตายายคู่นี้เต็มไปด้วยไม้ผลยืนต้น มีทั้งมะม่วง ลิ้นจี่ ทุเรียน ลำไย เงาะ กัลยารวมถึงพืชผักอย่างผักกาดและผักสวนครัวอื่น ๆ พะติชายยืนยันถึงเป้าหมายในการทดลองทำการเกษตรผสมผสาน เพื่อหนีรอดจากรวงจรถูกปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยใช้เงินเก็บที่ได้จากการรับจ้างมาตั้งแต่สมัยหนุ่ม บวกกับเงินทุนจากลูกที่เข้าไปทำงานในตัวเมือง จึงสามารถลงทุนชุดบ่อน้ำพร้อมเครื่องสูบน้ำสำหรับรดพืชผลที่เขาปลูกในสวน กอปรกับสวนอยู่ใกล้ฝายชะลอน้ำ ทำให้ง่ายต่อการผันน้ำมายังแปลงเกษตร ผลผลิตที่ได้มาจากการทำสวนเกษตรผสมผสาน อย่างกล้วยน้ำว้าก็นำไปขาย หวีละ 5-10 บาท ส่วนถั่วดาวอินคา สามารถขายได้ในราคา กิโลกรัมละ 50 บาท ผลไม้ที่เก็บเกี่ยวได้ทั้งสองคนก็นำไปขายทั้งภายในหมู่บ้านและส่งต่อให้กับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อถึงสวน นอกเหนือไปจากนี้แปลงเกษตรของเขายังเป็นแบบอย่างและที่พึ่งทางจิตใจของหนุ่มสาวในชุมชนที่ใฝ่ฝันอยากหนีจากวังวนของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ กลายเป็นที่ดูงานพร้อมกับพักผ่อนของอีกหลายคนในหมู่บ้านที่มักมาเยี่ยมเยือนเมื่อว่างเว้นจากการทำสวนทำไร่

ปัจจุบันพบว่ามียี่สิบหลายครัวเรือนได้หันมาสู่เกษตรผสมผสาน ผ่านข้อตกลงร่วมกันในชุมชน ทั้งจากการคืนผืนป่าพร้อมกับไม้บุกรุกที่ดินเพิ่มเติม อีกทั้งยังปรับเปลี่ยนจากเกษตรเชิงเดี่ยวมาสู่เกษตรทางเลือกแบบผสมผสานด้วยความเชื่อที่ว่าไม้ผลหลากหลายสายพันธุ์จะสามารถดินออกซิเจนให้กับผืนป่า และยังสามารถป้องกันน้ำหลากในฤดูฝนได้อีกด้วย กระทั่งบ่อน้ำขนาด 15 ไร่ เพื่อกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้ในยามหน้าแล้งยังสามารถใช้เลี้ยงปลาเป็นอาหารได้ด้วย หรือแม้กระทั่งการปลูกกาแฟ นับได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรในอำเภอมแม่แจ่ม เพื่อสร้างกลไกสร้างอำนาจต่อรองกับตลาด พร้อมกันนี้ยังเป็นอีกทางเลือกสำหรับหลุดพ้นจากวงจรของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ถามว่าวันนี้สำเร็จไหม ยังไม่สำเร็จ แต่สิ่งที่เห็นคือชาวบ้านมีพื้นที่สีเขียวเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านให้ความสนใจแต่รัฐจะมีส่วนช่วยทำอะไรต่อ? แม้พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นเขาหัวโล้น แต่เราก็ทำให้ได้พื้นที่ป่ากลับคืนมา 229 ไร่ สิ่งที่เราเคลื่อนไหวกับเครือข่ายมาถูกทางแล้ว ตั้งเป้าหมายคืนพื้นที่ป่า ปลูกไม้ยืนต้นให้ได้ร้อยละ 20 ภายในปีนี้ และเพื่อนำมาสู่การลดพื้นที่ทำไร่ข้าวโพดในเขตต้นน้ำ มาเป็นผืนป่าที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน (ทองศักดิ์ ม่อนดอก, สัมภาษณ์ในบ่ายโมงตรงประเด็น, 2560)

เช่นเดียวกับชุมชนปกากะญออีกหลายแห่ง อย่างบ้านห้วยหินลาดใน อำเภอยางป่าเป้า จังหวัดเชียงราย กับบ้านหนองเต่า อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดเลย ชาวบ้านที่แม่ชาและชุมชนใกล้เคียงในกรณีศึกษานี้ได้ผ่าน

ประสบการณ์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่รัฐและกระแสนจากภายนอกนำเข้ามาให้ แต่บทเรียนอันใหญ่หลวงที่ชาวปากาเกอะญอได้เรียนรู้และเผชิญคือการก้าวเข้าสู่วังวนของระบบทุนนิยมที่นับวันชาวบ้านมีแต่กลายเป็นผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ ติดกับดักของระบบหนี้สิน ใช้สารเคมีและกลายเป็นจำเลยของสังคมว่าเป็นตัวการสำคัญในการทำลายระบบนิเวศ ดังนั้น จากการวิเคราะห์ประเมินตนเองและพยายามแสวงหาทางออก ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านหลายคนเลือกที่จะกลับไปหาระบบการผลิตแบบไร้หมุนเวียนและการทำสวนเกษตรผสมผสานที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและพึงพาธรรมชาติ กระนั้นก็ตาม ปัญหาใหม่ก็เกิดขึ้น เมื่อพื้นที่ของหมู่บ้านจะถูกน้ำท่วมจากโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่มของรัฐบาล

คัดค้านการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม

จากการประเมินของสถาบันอัสสะหญา (2556ก) และสมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต หากมีการสร้างเขื่อนแม่แจ่มเกิดขึ้นจริง จะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวปากาเกอะญอเกือบ 4,000 คน ใน 6 หมู่บ้าน ต้องโยกย้ายถิ่นฐานหรือบางหมู่บ้านถนนถูกตัดขาด บ้านแม่ซาซึ่งเป็นหมู่บ้านใจกลางของชุมชนปากาเกอะญอ คือ 1 ใน 3 ของหมู่บ้านที่คาดว่าจะต้องถูกย้ายทั้งหมู่บ้าน ที่ตั้งของโรงเรียนขนาดกลางซึ่งเป็นศูนย์กลางของการส่งบุตรหลานของหมู่บ้านละแวกใกล้เคียงเข้ามาศึกษา เนื่องจากเปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 รวมถึงโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพบ้านแม่ซาซึ่งเป็นสถานพยาบาลแห่งเดียวของชุมชนปากาเกอะญอกว่า 10 หมู่บ้าน ด้านทรัพยากรธรรมชาติ สายน้ำแม่แจ่มหล่อเลี้ยงผู้คนไม่เพียงแต่ชาวปากาเกอะญอ แต่ยังรวมไปถึงผู้คนในพื้นที่ราบทั้งสองฝั่งแม่น้ำ พันธุ์สัตว์น้ำที่พบได้เพียงลุ่มน้ำแม่แจ่มอย่างปลาบุงและหอยก้นแหลม ซึ่งหากมีการสร้างเขื่อนจะทำให้เกิดน้ำนิ่ง เป็นสาเหตุทำให้สัตว์น้ำบางชนิดอาจสูญพันธุ์ ประการสำคัญคือผาวังจู้เองอยู่บริเวณ

ป่าต้นน้ำชั้น 1A การสร้างจะทำให้เกิดการตัดโค่นต้นไม้และน้ำท่วมป่า อันเป็นการทำลายป่าต้นน้ำ หรือในแง่จุดคุ้มทุนของเขื่อน ฝายจึงอยู่ในบริเวณพื้นที่รับน้ำเพียง 3 สาขา ขณะที่อีก 12 สาขาอยู่ท้ายเขื่อน อีกทั้งโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่มกักเก็บน้ำได้เพียง 174.68 ล้านลูกบาศก์เมตร คิดเป็นร้อยละ 1 ของเขื่อนภูมิพล แกนนำชาวบ้านในพื้นที่ที่ทราบข้อมูลดังกล่าวจึงเริ่มออกมาคัดค้านด้วยการก่อรูปของเครือข่ายคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มเริ่มต้นจากการจัดตั้งเป็นกลุ่มก่อนภายในชุมชน ขยายเป็นเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบทั้งลุ่มน้ำ และร่วมมือกับภาคีคัดค้านการสร้างเขื่อนในพื้นที่ลุ่มน้ำอื่น ๆ

กนกวรรณ มีพรหม (2560) พบว่าชาวปกาเกอะญอซึ่งได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่มได้ใช้ยุทธวิธีในการตอบโต้และต่อสู้เพื่อรักษาถิ่นที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน โดยแบ่งวิธีการในการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมประเด็นคัดค้านเขื่อนของชาวปกาเกอะญอแม่แจ่มได้เป็น 6 รูปแบบ คือ การอ้างถึงความเป็นชนพื้นเมือง การใช้อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การใช้วัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรม การใช้สื่อ การใช้กฎหมายในการต่อรอง และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ผู้เขียนจะเน้นที่การใช้ความเป็นชนพื้นเมืองเป็นหลัก

ขบวนการเคลื่อนไหวของชนพื้นเมืองในประเทศต่าง ๆ มีพื้นฐานมาจากการอ้างสิทธิในที่ดินที่บรรพบุรุษของตัวเองได้อาศัยอยู่มายาวนาน (Gray, 1995; Niezen, 2003 และ Tauli-Courpuz, 2008) สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีระบบตัวแทนแล้ว ประวัติศาสตร์บอกเล่าที่เป็นตำนานของท้องถิ่นนับเป็นหลักฐานที่มีน้ำหนักในการยืนยันถึงความสัมพันธ์และสิทธิที่ชาวบ้านมีกับพื้นที่มาตั้งแต่อดีต (Fortmann, 1995) ตำนานหนึ่งว่าด้วยผาวังจู้สะท้อนถึงความเป็นชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นมายาวนาน เป็นเรื่องราวของคู่รักที่ถูกกีดกันจากครอบครัว จนในที่สุดได้ตกลงเลือกจบชีวิตที่บริเวณหน้าผาเพื่อพิสูจน์ความรัก ระหว่างที่ทั้งคู่มีม้าไปขี่เชิงผา ม้าไม่ยอมกระโดด

ทำให้ฝ่ายชายต้องจุดไฟถนนบริเวณทางของม้า ทั้งสามชีวิตก็จากไปพร้อมกับรอยเลือดสีดำแดงที่ตอนหลังมีคนมาพบเห็น ต่อมาเมื่อมีนายพรานป่าเข้ามาล่าสัตว์ ได้ปรากฏร่างของหญิงสาวเข้ามาห้ามปราม นายพรานแจ้งต่อหญิงสาวว่าจะขอทำการล่าเป็นครั้งสุดท้าย แต่นายพรานก็กลับคำ เข้ามาล่าสัตว์อีก ครั้งนี้เขาพบเสือสมิงแปลงร่างเป็นหญิงสาว เข้ามาดูแลพันมวนบุหรีให้แต่ได้กลายเป็นกระบอกปืนยิงนายพรานจนเสียชีวิต ประมาณยี่สิบปีให้หลังมีชาวต่างชาติเข้ามา คาดว่าเป็นนักพัฒนาอ่างเก็บน้ำ พักค้างคืนพร้อมกับชาวบ้านในป่าและได้มีการทำพิธีสื่อสารกับเจ้าป่าถึงความต้องการโดยการโรยขี้เถ้าทั่วพื้นดิน รุ่งเช้าปรากฏเป็นรอยเท้าของชาวต่างชาติคนดังกล่าว หลังจากนั้นไม่นานเขาได้เสียชีวิตจากโรคภัย

อีกตำนานหนึ่งเล่าว่ามีขุนสงะเป็นเชื้อละครองเมือง อีกคนหนึ่งชื่อขุนลี ครอบครองละเมือง ด้วยความที่เป็นพี่กับน้องจึงไปมาหาสู่กัน คนหนึ่งมีลูกสาว อีกคนหนึ่งมีลูกเป็นผู้ชาย ทั้งสองโตมาก็เกิดรักชอบกันทำนองชู้สาว เมื่อบอกให้พ่อแม่ทั้งสองฝ่ายรู้ พ่อแม่ก็ว่าเป็นญาติกันแต่งงานกันไม่ได้ ผิดประเพณี ทั้งสองเสียใจและชวนกันหนีไปตาย แล้วขี่ม้ากันไป จะไปวังที่ผาวิงขู ผาฉินผาเงิบ (ปัจจุบันอยู่ห่างจากแม่น้ำจร 4 กิโลเมตร) อยู่บริเวณต้นน้ำของร่องน้ำแม่แจ่ม เป็นห้วยลึกมีน้ำไหลด้านล่าง ที่ริมน้ำเป็นผาสูง ผู้ชายขี่ม้าไปก่อน ฝ่ายหญิงขี่ตามหลัง ด้วยความใจเด็ด ม้าวิ่งไปที่หน้าผาก็ไม่ยอมชักให้หยุด ปล่อยตกลงไปที่หน้าผา ตายทั้งม้าทั้งคน กลายเป็นผาวิงขู (ฐานข้อมูลนิทานพื้นบ้านล้านนาผาวิงขู)

แม้เรื่องราวดังกล่าวจะกลายเป็นเพียงตำนานและความเชื่อของชาวปกาเกอะญอ แต่ความเป็นจริงก็คือตำนานและความเชื่อดังกล่าวถูกนำมาปรับใช้สังคมในยุคปัจจุบัน ด้วยความผูกพันกับพื้นที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านทุกคนปฏิบัติตามต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าจะไม่ทำลายป่า “พวกเราทำไร่ข้าวโพดก็จริงแต่ก็เพื่อความอยู่รอด พอทุนเข้ามาก็กลายเป็นเครื่องผลักดันสู่กระแสปลูกข้าวโพดมากขึ้น แต่ชาวบ้านเลือกทำข้อตกลงขึ้นมาใหม่

ว่าห้ามขยายพื้นที่ทำไร่อีก และพยายามสร้างเขตอนุรักษ์ปลาในแม่น้ำแจ่ม และแม่น้ำขอ ทุกคนทราบดีว่ากฎหมายบ้านเป็นอย่างไร” (รัชตะ รังสฤษฏ์, สัมภาษณ์, 2556) ขณะที่ชาวบ้านที่คัดค้านการสร้างเขื่อนอีกคนหนึ่งกล่าวว่าพวกตนก็เป็นคนไทยเหมือนกันและรักแผ่นดินไทยไม่น้อยกว่าใคร หากมีการสร้างเขื่อนจริง พวกตนจะขอฆ่าตัวตาย เพราะไม่ต้องการย้ายไปอยู่ที่อื่น เนื่องจากรักบ้านเกิดที่ปู่ย่าตายายอยู่สละส่วนร่วมกันสร้างมานานับร้อยปี ซึ่งทุกวันนี้ อยู่กันอย่างมั่นคง แต่รัฐบาลกลับจะมาทำให้น้ำท่วม (อาพรณ์ พัฒนพงษ์อรุณ สัมภาษณ์ใน สำนักข่าวชายขอบ, 2556)

“เกิดที่นี่ อยู่ที่นี่ และตายที่นี่” เป็นคำยืนยันของชาวบ้านเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นชนพื้นเมืองซึ่งอยู่มาาก่อนกฎหมายของรัฐจะประกาศเป็นเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ พวกเขาใช้ความเป็นชนพื้นเมืองเพื่ออ้างถึงสิทธิที่พึงมีในการอยู่อาศัยและทำกิน แม้ความเป็น “ชนพื้นเมือง” จะมีน้ำหนักที่น้อยมากในมุมมองจากเจ้าหน้าที่รัฐและผู้คนในสังคมใหญ่ก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยืนยันว่าพื้นที่นี้ของที่นี่เป็นชนเผ่าปกาเกอะญอ และนับถือศาสนาคริสต์ทั้งหมด พวกเขามีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับลำน้ำแม่แจ่ม มีฝ่ายท้องถิ่นและการจัดการแบบชาวบ้าน ชาวบ้านใช้น้ำทำนา บางส่วนใช้น้ำจากลำน้ำสาขาและอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก ก็ถือว่าเพียงพอต่อหมู่บ้านแล้ว ถ้าหากมีการสร้างเขื่อนจริง ทั้งโรงเรียน สถานือนามัยและหน่วยงานราชการต่างๆ ต้องถูกน้ำท่วมแน่ เพราะตั้งอยู่ริมน้ำ ซึ่งหน่วยงานราชการนั้นการย้ายออกไปไม่ได้เป็นเรื่องยาก แต่สำหรับชาวบ้านในชุมชนแล้วการย้ายออกไปเป็นเรื่องใหญ่มาก รวมถึงเรื่องที่ทำกินด้วย เนื่องจากในหมู่บ้านนั้นร้อยละ 10 เป็นที่ทำนาสำหรับทำนาทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทำไร่อยู่ชายป่าถัดไป ตอนนี้มีกรมควบคุมการบุกรุกป่า ทำให้หมุนเวียนบริเวณเชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ ตรงกันข้ามกับในสมัยก่อนที่จะทำไร่กระจายกระจายหลายที่ ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นการทำไร่เลื่อนลอย (มนตรี ภาสกรณวงศ์, สัมภาษณ์ในสมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต, 2556)

นอกจากการยื่นหยัดในความเป็นชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มายาวนานแล้ว การอวยพรป่าตามหลักศาสนาคริสต์เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของชาวปกากะญอบ้านแม่ชาในการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่ม ซึ่งได้เรียนรู้มาจากการต่อสู้ด้วยการบวชป่าแบบพุทธของชาวบ้านแก่งเสือเต้นในจังหวัดแพร่ แม้ชาวบ้านที่นี้จะนับถือศาสนาคริสต์ทั้งหมดก็ตาม ชาวบ้านได้ประยุกต์ความเชื่อตามหลักศาสนาคริสต์มาทำการอนุรักษ์ป่า ด้วยการจัดกิจกรรมการอวยพรป่าเมื่อวันที่ 27 กันยายน 2566 แม้จะมีฝนตกในวันจัดงาน แต่ก็มิมีผู้คนจากหลายหมู่บ้านเดินทางมายังจุดนัดหมายในการจัดงาน คือบริเวณผาวิงษ์ บ้านแม่หอย ตำบลแม่ณาจร ชาวบ้านปกากะญอจาก 6 หมู่บ้าน กว่า 200 คน ได้มารวมตัวกันที่ริมฝั่งแม่น้ำแม่แจ่มเพื่อทำพิธีอวยพรป่าเพื่อมุ่งปกป้องชีวิตมนุษย์ ชุมชนและลุ่มน้ำ การร้องเพลงนมัสการพระเจ้าเพื่อให้พระองค์อวยพรผืนป่าของพวกเขา ให้ป่ากับคนสามารถอยู่ร่วมกัน เนื้อหาของคำอธิษฐานระหว่างประกอบกิจกรรม มีใจความว่าด้วยความเชื่อ ความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยพลังศรัทธาต่อพระเจ้า ศรัทธาต่อธรรมชาติและความเป็นมนุษย์ มนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี สิทธิ เสรีภาพ มีความเท่าเทียมและเคารพต่อกัน

ภาพการอวยพรป่าแบบคริสต์ที่บริเวณผาวิงษ์
(ถ่ายโดยทองศักดิ์ ม่อนดอกและสมพาน แซ่เป่อ)

กลุ่มแม่บ้านที่ใส่เสื้อปกาเกอะญอสีดำ ได้ขับขานบทเพลง เนื้อหา และทำนองเป็นภาษาถิ่น ขณะที่มิชชันนารีขององค์กรพี่เลี้ยงคอยช่วยแปล เป็นภาษาไทยกลางสำหรับเจ้าหน้าที่รัฐและแขกที่เข้าร่วมกิจกรรม ระหว่าง การประกอบพิธีกรรมอวยพรป่า แขนงนำปกาเกอะญอได้อ่านคำอธิษฐาน ก่อนนำไม้กางเขนที่สลักด้วยอักษร ‘โลหิตพระเยซู’ ไปตอกติดกับต้นไม้(แทน การใช้ผ้าเหลืองแบบชาวพุทธ)เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อพระเจ้าให้พระองค์ เป็นผู้ปกป้องผืนป่า แล้วร่วมร้องเพลง บรรเลงดนตรี เปิดเวทีอภิปรายถึง ความสำคัญของพิธีกรรม “พวกเราชาวปกาเกอะญอหลายหมู่บ้าน ได้มารวม ตัวกันที่ผาวิงซู เพื่อทำพิธีอธิษฐาน นมัสการว่าจะต่อต้านเขื่อนแม่แจ่มครั้งนี้ พวกเราไม่ยอมให้สร้างเขื่อนแม่แจ่ม เพราะไม่ยอมให้สิ่งที่ยับยั้งบรรพบุรุษสร้างไว้ สูญหายไปกับการเกิดขึ้นของเขื่อน” (วิจิตรา กระจำจัตตวิไล, สัมภาษณ์ 2556) ก่อนที่จะแยกย้ายกันกลับบ้าน

ภายหลังจากอวยพรป่าในครั้งนั้นแล้ว กิจกรรมอนุรักษ์ป่าเพื่อ มุ่งหยุดยั้งโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่มยังคงดำเนินต่อเนื่องในปี 2557 นั่น คือการอวยพรป่า เมื่อวันที่ 6 เมษายน 2557 โดยเปลี่ยนสถานที่ไปตาม หมู่บ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อน คราวนี้กิจกรรมอวยพรป่า ถูกจัดที่บ้านสบขอ บริเวณวังควาย มีชาวบ้านจากบ้านแม่หอย แม่ชา แม่เอาะ และบ้านแม่ขอมาร่วมพิธี กิจกรรมในวันดังกล่าวยังคงให้ความสำคัญกับการอธิษฐานตามความเชื่อของศาสนาคริสต์ด้วยมีจุดหมายเพื่อ หยุดโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม อีกครั้งหนึ่งเป็นกิจกรรมปลูกป่า เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2557 คราวนี้ ชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ชา 11 คนได้มอบที่ดินซึ่งเคย ใช้ทำการเกษตรเพื่อนำมาปลูกต้นไม้ รวมเป็นพื้นที่ทั้งหมดกว่า 70 ไร่ พื้นที่ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณริมถนนสายหลักที่ตัดผ่านลำห้วย โดยมีข้อตกลงภายใน ชุมชนสำหรับที่ดินดังกล่าวคือ สามารถจัดทำเป็นสวนปาล์มได้ ห้ามทางที่ ตรงบริเวณปลูกป่า ทั้งเจ้าของที่ดินและชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้ดูแลต้นไม้

ร่วมกัน ทั้งนี้มีตัวแทนจากเครือข่ายชุมชนสะเอียบที่คัดค้านเขื่อนแก่งเสือเต้น ในจังหวัดแพร่มายาวนาน และองค์กรที่เลี้ยงจากนอกพื้นที่เข้าร่วม กิจกรรม ดำเนินไปในช่วงเช้า พร้อมกับพิธีมอบเงินกองทุนผ้าป่าเพื่อสนับสนุนการทำงานอนุรักษ์และคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มของชาวปกากะญอ มีคณะนักเรียน จากโรงเรียนบ้านแม่ชาเป็นริ้วแรงสำคัญในการปลูกป่าครั้งนี้

นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกปฏิบัติการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่ม เข้าไปในกิจกรรมสาธารณะของชุมชนปกากะญอในพื้นที่ อย่างพิธีกรรม ทางศาสนาในงานศพ ด้วยการประดับป้ายข้อความ “ไม่เอาเขื่อน No Dam” พร้อมกับไม้กางเขนและคำสวดทางศาสนพิธีแบบคริสต์ เพื่อขอให้วิญญาณ ของผู้ที่ล่วงลับช่วยปกป้องรักษาที่อยู่อาศัยกับที่ทำกิน และขอให้โครงการ เขื่อนถูกยกเลิก นอกจากนั้นยังพบการอธิษฐานที่สอดแทรกในงานรื่นเริง อย่างเทศกาลปีใหม่ เมื่อปี 2556 ที่บ้านแม่ชา ในช่วงกลางคืนคณะยุวชนจะ เข้าร่วมร้องเพลงทั้งในโบสถ์และอวยพรตามบ้านแต่ละหลังเพื่อให้พระเจ้า คู้มครอง ดูแล ปกป้อง แต่สิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นมาคือการขอให้พระเจ้าช่วยให้ โครงการเขื่อนยุติลงและพวกเขาสามารถอยู่อาศัยในผืนป่าจนถึงรุ่นลูกหลาน สืบไป

กิจกรรมคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มของชาวปกากะญอดังกล่าวอยู่บน พื้นฐานทางวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งไม่ได้หมายความว่าต้องเป็นแบบดั้งเดิมหรือแบบศาสนาพุทธของคนพื้นราบเสมอไป หากแต่ มีความเป็นพลวัต นั่นคือเป็นการประยุกต์เอาความเชื่อในศาสนาคริสต์และ รูปแบบของกิจกรรมที่รับมาจากสังคมไทยและตะวันตกเข้ากับของท้องถิ่น และกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อเป็นกลไกสำคัญของชาวบ้านในการปกป้องผืนดิน และทรัพยากรธรรมชาติที่ผูกพันกับผู้คนในชุมชนมายาวนาน การคัดค้าน การสร้างเขื่อนดังกล่าวจึงเป็นการยืนหยัดในสิทธิชนพื้นเมืองตามนิยาม ของธนาคารโลกที่ว่าชนพื้นเมืองนั้น “มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับพื้นที่

ของบรรพบุรุษและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่” (อ้างใน Daes, 2008: 41) เช่นเดียวกับที่ Victoria Tauli-Corpuz ได้ตอกย้ำว่านิยามของชนพื้นเมืองไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ที่จะต้องอ้างอิงถึงการกำหนดอนาคตด้วยตนเอง สิทธิร่วม สิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิในที่ดิน พื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติ” (2008: 77)

สรุป

ชุมชนบนพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศไทยประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย มีทั้งกลุ่มที่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่มายาวนาน อย่างชาวลัวะ ปกาเกอะญอ ถิ่นและมละบริ กับกลุ่มที่บรรพบุรุษได้ย้ายถิ่นฐานมาช่วงหลายทศวรรษถึงหนึ่งหรือสองศตวรรษที่ผ่านมา อย่างชาวม้ง อีวเมี่ยน ลีซู ลาหู่ อาข่าและขมุ เป็นต้น ในอดีต คือระหว่างทศวรรษ 2500 ถึง 2540 กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวถูกนิยามโดยรัฐและคนภายนอกว่าเป็น “ชาวเขา” ด้วยเพราะส่วนใหญ่ตั้งชุมชนอยู่บนพื้นที่สูงและมีวิถีชีวิตกับประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในชุมชนพื้นราบ กระแสการพัฒนาได้ถูกนำเข้าไปยังชุมชนบนพื้นที่สูงดังกล่าวยาวนานประมาณกึ่งศตวรรษ (ดูเพิ่มเติมในชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ, 2553) ด้วยมุ่งจัดปัญหาการปลูกฝิ่นบนพื้นที่สูงและส่งเสริมรายได้ครอบครัวและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวบ้านเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่รัฐบาลได้ยกเลิกกองสงเคราะห์ชาวเขากับสถาบันวิจัยชาวเขาที่รับผิดชอบกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงดังกล่าวเมื่อปี 2545 คนรุ่นใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงได้นิยามตัวเองว่าเป็น “ชนเผ่าพื้นเมือง” ตามกระแสการเคลื่อนไหวของชนพื้นเมืองในประเทศตะวันตกที่เคยเป็นดินแดนอาณานิคม (ดูเพิ่มเติมใน Leepreecha, 2019; Morton and Baird, 2019)

กระแสการพัฒนาที่ถาโถมเข้ามายังชุมชนบนพื้นที่สูง อย่างในชุมชนปกาเกอะญอที่บ้านแม่ชาและใกล้เคียงในตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่มของ

จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงกว่ากึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชาวบ้านจากการพึ่งตนเองมาสู่การผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจแบบการตลาดอย่างเต็มตัว ข้าวโพดได้กลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในพื้นที่ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2530 ด้วยแรงจูงใจในเรื่องรายได้ที่จะเกิดจากการขายผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น พื้นที่เพาะปลูกได้เปลี่ยนจากการทำไร่หมุนเวียนมาเป็นการทำไร่ถาวร ข้าวโพดถูกปลูกซ้ำในที่ดินแปลงเดิมทุกปี ส่งผลต่อปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความชุ่มชื้นของพืชและศัตรูพืช จนชาวบ้านต้องใช้สารเคมีมากขึ้น ทั้งหมดนี้นำมาซึ่งปัญหามาระหนีสิน ความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพ การทำลายระบบนิเวศ รวมทั้งการถูกกล่าวหาจากคนภายนอกว่าชาวบ้านในพื้นที่เป็นตัวการสำคัญในการทำลายป่าและสร้างปัญหามลพิษ ก่อให้เกิดภัยแล้งและน้ำท่วมในพื้นที่ห้ายลำน้ำแม่แจ่ม จนนำมาสู่โครงการลดปัญหาหมอกควันในฤดูแล้งและการสร้างเขื่อนแม่แจ่มตามนโยบายของรัฐบาล

ในส่วน of ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอในพื้นที่ พวกเขาได้วิเคราะห์และหาแนวทางออกในการแก้ไขปัญหา กล่าวคือในส่วน of ปัญหาสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านบางส่วนได้เริ่มหันกลับไปทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวสำหรับบริโภคและทำการเกษตรผสมผสานแทนการทำไร่ข้าวโพดเพื่อขาย ขณะที่ปัญหาหลักที่ชาวบ้านกังวลมากที่สุดคือข่าวการสร้างเขื่อนแม่แจ่มซึ่งหากเกิดขึ้นจริงในพื้นที่ก็จะท่วมบ้านแม่ชาและชุมชนใกล้เคียงหนึ่งในบรรดายุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านได้ใช้ในการต่อสู้คือความเป็นชนพื้นเมืองเพื่อยืนยันสิทธิขั้นพื้นฐานที่พวกตนมีต่อพื้นที่นี้มายาวนาน ด้วยการอ้างอิงตำนานและความเชื่อที่ผูกพันกับวิถีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กับทั้งประยุต์พิธีกรรมบวชป่าแบบศาสนาพุทธมาทำการอวยพรป่าแบบศาสนาคริสต์ รวมทั้งการเชื่อมโยงประเด็นการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนเข้ากับงานประเพณี พิธีกรรมและกิจกรรมสาธารณะต่างๆ เพื่อเป็นการสร้าง

ความเข้าใจและความตระหนักแก่คนในพื้นที่ กับสื่อสารสู่เจ้าหน้าที่รัฐและ
ผู้คนภายนอกพื้นที่ด้วย

วาทกรรมการพัฒนาที่คืบคลานจากตะวันตกมายังสังคมไทยได้
แผ่ซ่านเข้าไปยังชุมชนปกาเกอะญอบ้านแม่ชาและใกล้เคียงซึ่งครั้งหนึ่งเคย
เป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลและค่อนข้างโดดเดี่ยว ในยุคต้นของการพัฒนา
นั้นชาวบ้านถูกตอกย้ำว่าเป็นผู้ด้อยการพัฒนา จึงต้องรับเอาการพัฒนาที่
ผู้เชี่ยวชาญและนายทุนจากภายนอกนำเข้ามาให้ แต่เมื่อชาวบ้านรับเอาการ
พัฒนาเข้ามาอย่างเต็มตัว พวกเขากลับถูกตำหนิว่าเป็นผู้ทำลายระบบนิเวศ
สร้างปัญหามลพิษทางอากาศ ภัยแล้งและน้ำท่วม เป็นต้น มากกว่านั้นคือ
หนี้สินที่นับวันแต่จะพอกพูนและหาทางออกให้หลุดพ้นจากวงจรการถูก
เอารัดเอาเปรียบได้ยากยิ่ง การหวนกลับสู่การทำไร่หมุนเวียนและสวนเกษตร
ผสมผสานจึงเป็นปฏิบัติการและชุดวาทกรรมที่ชาวบ้านพยายามสร้างขึ้นมา
เพื่อรื้อถอนชุดวาทกรรมการพัฒนาตามกระแสทุนนิยมที่คนภายนอกนำเข้ามา
ประการสำคัญคือขบวนการเคลื่อนไหวและการยืนยันในสิทธิความเป็น
ชนพื้นเมืองได้กลายเป็นวาทกรรมใหม่ที่ชาวปกาเกอะญอในพื้นที่ได้สร้างขึ้น
ด้วยการเชื่อมโยงกับแนวคิดและขบวนการเคลื่อนไหวของชนพื้นเมืองใน
ชุมชนอื่นในประเทศไทยและในต่างประเทศ ซึ่งในระดับนานาชาตินั้นได้รับ
การรับรองในปญญาสากลและอนุสัญญาฉบับต่าง ๆ ว่าด้วยชนพื้นเมือง
กลุ่มเชื้อชาติ กลุ่มคนด้อยโอกาสและคนชายขอบต่าง ๆ ภายใต้องค์กรต่าง ๆ
ในระบบโครงสร้างขององค์การสหประชาชาติแล้ว และที่ผ่านมารัฐบาลไทย
ก็ได้ลงนามในปญญาและอนุสัญญาดังกล่าว หากแต่ในระดับปฏิบัตินั้น
เจ้าหน้าที่รัฐในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่กลับไม่เข้าใจและขาดการนำ
มาใช้ให้เกิดผลเป็นรูปธรรมเพื่อคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของชาวบ้านในพื้นที่
ดังนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวปกาเกอะญอ
บ้านแม่ชาและชุมชนใกล้เคียงจึงเป็นทั้งการปกป้องสิทธิความเป็น

ชนพื้นเมืองและการสร้างชุดวาทกรรมการพัฒนาเพื่อช่วงชิงความหมายของการพัฒนาที่ถูกนิยามและครอบงำโดยคนอื่นมาโดยตลอด

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกวรรณ มีพรหม. (2560). *ทวนกระแสการพัฒนา: ชุมชนปกากะญอกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ แม่แจ่ม*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2526). *โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม*. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กองควบคุมพืชเสพติด. (2523). *โครงการ HAMP เพื่อชาวไทยภูเขา*. กรุงเทพฯ: กองควบคุมพืชเสพติด สำนักงาน ป.ป.ส. สำนักงานกฤษฎามนตรี.
- กองส่งเสริมชาวเขา. (2541). *ทำเนียบชุมชนบนพื้นที่สูง 20 จังหวัดในประเทศไทย ปี พ.ศ. 2540*. กรุงเทพฯ: กองส่งเสริมชาวเขา กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม.
- กิตติชัย รัตนะ. (ม.ป.ป.). การสร้างกลุ่มและเครือข่ายในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม. ภาควิชาอนุรักษ์วิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 4 มีนาคม 2562. <https://www.ieat.go.th/assets/uploads/cms/file/201604071732301596794406.pdf>.
- ชยันต์ วรรณะภูติ และคณะ. (2553). *กึ่งศตวรรษการพัฒนาที่สูง: จากความมั่นคงของรัฐสู่ความไม่มั่นคงของชุมชนชาติพันธุ์*. ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว (บ.ก.) *ทบทวนการพัฒนา: จากท้องถิ่นภาคเหนือ สู่ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง* (หน้า 28-51). เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริหารวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). *วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์และความเป็นอื่น*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ถาวร กัมพลกุล. (2547). *ไร้หมื่นเวียน ในวงจรชีวิตชนเผ่าปกาเกอะญอ สัมพันธภาพ แห่งการเกื้อกูลและสมดุลกันระหว่าง คน-คน/คน-ธรรมชาติ/คน-สิ่งสูงสุด*. เครือข่ายกองบุญข้าว. เชียงใหม่: บี.เอส.ดี.การพิมพ์.
- บ้ายโงตรงประเด็น. (2560). “แม่แจ่มโมเดลพลัส โมเดลการฟื้นฟูป่า อำเภอแม่แจ่ม”, 17 ตุลาคม 2560. <https://www.facebook.com/1PMTaiPBS/videos/519933891693466/>.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา. (2556). พหุวัฒนธรรมนิยมจากรากหญ้า: ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชนเผ่าพื้นเมืองและชาติพันธุ์ในประเทศไทย. *สังคมศาสตร์*, 25(2), 59-106.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2544). ทฤษฎีขบวนการทางสังคมสำหรับประเทศกำลังพัฒนา. ใน ศิโรจน์ คล้ามไพบูลย์ (บ.ก.) *ทฤษฎีและความรู้ในยุคโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจิตรศิลป์.
- พญงค์ดี ศษสวัสดิ์ และคณะ. (2556). 3.5 แชนลัน แก่ปัญหาน้ำท่วมได้จริงหรือ ?. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงาน องค์การพัฒนาเอกชน (กป.อพช.).
- ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์. (2552). *เมืองโลก การบริโภค การต่อรอง: สังคมวิทยาเมืองฉบับร่วมสมัย*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สถาบันอื้อพะญา. (2556ก). ข้อมูลหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนแม่แจ่ม (ผาวังจู้). เชียงใหม่.
- สถาบันอื้อพะญา. (2556ข). “เขื่อนหรือคือคำตอบ...น้ำแม่แจ่ม”, 20 ตุลาคม 2558 http://thainodam.blogspot.com/2012/04/blog-post_6787.html.

- สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. (2556). “เหตุผลในคำประกาศ “ลู้” ของชาวแม่น้ำจร เสียงตะโกนแข็งแช่ “ไม่เอาเขื่อนแม่แจ่ม”, 16 สิงหาคม 2556. http://www.livingriversiam.org/3river-thai/news-article/thaidam_n60.html.
- สันติพงษ์ ช้างเผือก และคณะ. (2547). โครงการ “ของหน้าห่ม” ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน.
- สำนักข่าวชายขอบ. (2556). “ชาวกะเหรี่ยงชูผ้าตัวตายยกหม้อบ้านหากรัฐเดินหน้าสร้างเขื่อนแม่แจ่ม”, 19 สิงหาคม 2556. <http://transbordernews.in.th/home/?p=2773>.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่ม. (2559). เอกสารแผนพับ ข้อมูลประชากรและการพัฒนา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่.
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2556). “พื้นที่สูงท่ามกลางการช่วงชิง: ความหมายของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และอัตลักษณ์ของชาวนาบนพื้นที่สูง” *สังคมศาสตร์*, 25, 1, 19-53.

ภาษาอังกฤษ

- Corntassel, Jeff J. (2008). Who is Indigenous?. In Christian Erni (ed.) *The Concept of Indigenous Peoples in Asia: A Resource Book* (pp. 51-74). Copenhagen and Chiang Mai: International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) and Asia Indigenous Peoples Pact Foundation (AIPP).
- Daes, Erica-Irene A. (2008). Standard-setting Activities: Evolution of Standards Concerning the Rights of Indigenous Peoples: On the Concept of ‘Indigenous People’. In Christian Erni (ed.) *The Concept of Indigenous Peoples in Asia: A Resource Book* (pp. 29-48). Copenhagen and Chiang Mai: International Work

- Group for Indigenous Affairs (IWGIA) and Asia Indigenous Peoples Pact Foundation (AIPP).
- Fortmann, Louise. (1995). Talking Claims: Discursive Strategies in Contesting Properties. *World Development*, 23(6), 1053-1063.
- Gray, Andrew. (1995). The Indigenous Movement in Asia. In R. H. Barnes, Andrew Gray and Benedict Kingsbury (eds.) *Indigenous Peoples of Asia* (pp. 35-58). Association for Asian Studies, Inc.
- Leepreecha, Prasit. (2019). Becoming Indigenous Peoples in Thailand. *Journal of Southeast Asian Studies*, 50(1), 32-50.
- Morton, Micah and Ian Baird. (2019). From Hill tribes to Indigenous Peoples: The Localisation of a Global Movement in Thailand. *Journal of Southeast Asian Studies*, 50(1), 7-31.
- Niezen, Ronald. (2003). *The Origins of Indigenism: Human Rights and the Politics of Identity*. University of California Press.
- Tauli-Courpuz, Victoria. (2008). The Concept of Indigenous Peoples at the International Level: Origins, Development and Challenges. In Christian Erni (ed.) *The Concept of Indigenous Peoples in Asia: A Resource Book* (pp. 77-99). Copenhagen and Chiang Mai: International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) and Asia Indigenous Peoples Pact Foundation (AIPP).

สัมภาษณ์

- ทนต์ศักดิ์ ม่อนดอก. ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แจ่มตอนบน. สัมภาษณ์ 7 กรกฎาคม 2560.
- รัชตะ รังสฤษฏ์. ชาวบ้านแม่หอย. สัมภาษณ์ 20 ตุลาคม 2556.
- วิจิตรา กระจำจัตริวิไล. ชาวบ้านแม่ขา. สัมภาษณ์ 27 กันยายน 2556.